

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شماره ثبت ۱۵۲
نسخه ۴

کتابخانه مرکزی دانشگاه امام صادق (ع)

دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

۱۳۸۰ / ۲ / ۲۰

دانشکده الهیات ، معارف اسلامی و ارشاد

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد الهیات (گرایش فلسفه و کلام)

بررسی و مقایسه دیدگاه ابن سینا و صدر المتألهین درباره ارتباط خدا و عالم

یوسف حیدری چناری

011850

استاد راهنما

دکتر احمد بهشتی

تابستان ۱۳۷۸

۳۵۲۶۶

دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

دانشکده انبیاء، معارف اسلامی و ارشاد

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد انبیاء (گرایش فلسفه و کلام)

بررسی و مقایسه دیدگاه ابن سینا و صدر المتألهین در باره ارتباط خدا و عالم

یوسف حیدری چناری

استاد راهنما

دکتر احمد بهشتی

استاد مشاور

دکتر رضا محمد زاده

تابستان ۱۳۷۸

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری،
ترجمه، اقتباس و... از این پایان نامه برای دانشگاه
امام صادق علیه السلام محفوظ است. نقل مطالب با ذکر
مأخذ بلامانع است.

تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیأت داوران نسخه نهایی پایان نامه آقای یوسف حیدری چناری کد ۷۱۳۰۴۸۵۱۲

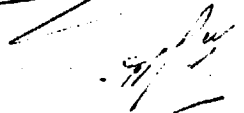
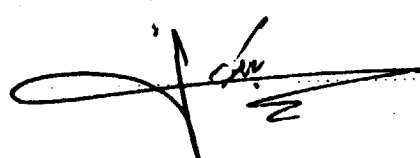
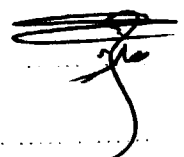
تحت عنوان «بررسی و مقایسه دیدگاه ابن سینا و صدرالممتلین درباره ارتباط خدا و

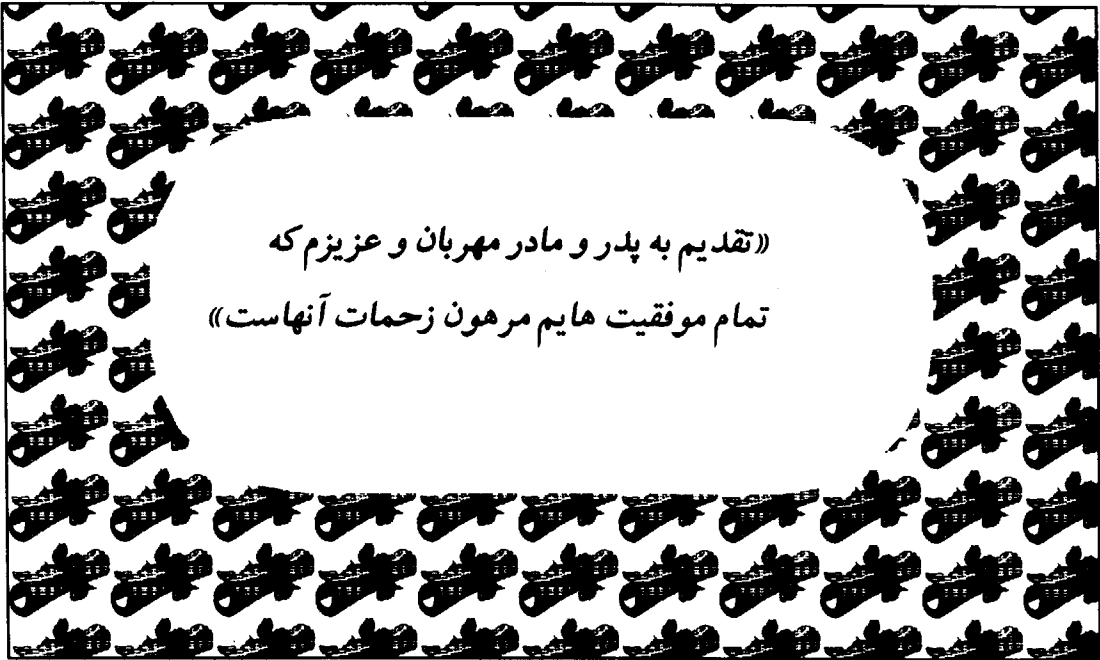
عالم»

را از نظر شکل و محتوی بررسی نموده و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیوسته

پیشنهاد می کنند.

اعضای هیأت داوران نام و نام خانوادگی رتبه علمی محل امضاء

(۱) استاد راهنما:	دکتر احمد بهشتی	استاد	
(۲) استاد مشاور ۱:	دکتر رضا محمدزاده	استادیار	
(۳) نماینده شورای تحصیلات تکمیلی دانشکده:			
(۴) اساتید ناظر:			
(۱)	دکتر بیوک علیزاده	استادیار	
(۲)			

«تقدیم به پدر و مادر مهربان و عزیزم که
تمام موفقیت هایم مرهون زحمات آنهاست»

خلاصه

مسأله ارتباط خدا و عالم یکی از مباحث مهم فلسفی است که هم در فلسفه غرب و هم در فرهنگ و علوم اسلامی مورد توجه و نظریه پردازی اندیشمندان قرار گرفته است. با مطالعه و تأمل در دیدگاههای فیلسوفان غرب در این مسأله پی می بریم که نظریاتشان با اصل توحید الهی سازگار نیست. اندیشمندان مسلمان به تبیین این مسأله در جهتی سازگار با توحید الهی پرداخته‌اند.

نظریه متکلمین اسلامی در این مسأله دارای نقص می باشد اما متکلمین با طرح سئوالات و ایرادات دقیق، زمینه های تعقل و نظریه پردازی دقیق فلاسفه مسلمان در این زمینه را فراهم کرده‌اند. فیلسوف بزرگ اسلامی، ابن سینا در این مسأله از مفاهیم و اصطلاحات فلسفه ارسطو و احیاناً افلوطین استفاده می کند مانند، «علیت»، «قاعده الواحد»، «عقول و افلاک» و غیره، ولی معنایی خاص مطابق با مبانی فلسفه اسلامی که قبل از او کندی و فارابی و ... تأسیس کرده‌اند، ارائه می دهد.

صدرالمتألهین در مسأله ارتباط خدا و عالم، از همین مفاهیم فلسفی رایج و برخی مفاهیم خاص فلسفه خود- مانند اصالت وجود، حرکت جوهری، مسأله جعل، وجود رابط داشتن معلولات و غیره - استفاده می کند. البته او در بکارگیری مفاهیم فلسفی رایج هم معنایی خاص از آنها مطابق با مبانی و اصول حکمت متعالیه خودش اراده می کند. اگرچه ابن سینا هم به آن اصطلاحات و مفاهیم به معنی صدرائیش رسیده است ولی این صدر المتألهین بوده که این مفاهیم را مبانی فلسفه خود قرارداد. صدر المتألهین در مسأله ارتباط خدا و عالم خواسته است که همان نظریه عرفا (اینکه عالم تجلی و ظهور حق تعالی است) را با استفاده از این مفاهیم فلسفی اثبات کند.

نتیجه نهایی بحث این است که اگرچه متکلمین و ابن سینا خواستند در این مسأله (ارتباط خدا و عالم) نظریه‌ای مطابق با اصل توحید الهی ارائه دهند لکن نظریه صدرالمتألهین بسیار سازگار تر با اصل توحید الهی و مبانی اسلامی است و نواقص نظریات متکلمین و ابن سینا را دارا نمی باشد.

واژگان کلیدی: علت العلیل، عالم، عقول، وحدت و کثرت، صدور (تجلی)

التبذة

مسألة ارتباط الله والعالم من مباحث الفلسفة الهامة والتي هي محط نظر العلماء والمنظرين في الفلسفة الغربية والثقافة والعلوم الاسلامية ايضاً. بالتحقيق في عقايد الفلاسفة الغربية في هذا المجال نجد بأن عقايدهم غير منطبقة مع أصل التوحيد الالهي. وقد شرع العلماء المسلمين في تبين هذه المسألة لتطبيقها مع التوحيد الالهي حيث أن نظرية المتكلمين في هذا الخصوص فيها نقص ولكن المتكلمين قد طرحوا اسئلة وانتقادات دقيقة حيث هيأت الارضية المناسبة للتعقل الدقيق للفلاسفة المسلمين .

ابن سينا هذا الفيلسوف الكبير الاسلامي قد استفاد في هذه المسألة من مفاهيم و اصطلاحات ارسطو و افلوطين مثل «العلية»، «قاعده الواحد»، «العقول و الافلاك» و غيره. حيث طبق هذه المعاني و الاصطلاحات مع مباني الفلسفة الاسلامية التي أسسها الكندي و الفارابي قبله. صدر المتألهين قد استفاد في مسألة ارتباط الله و العالم من هذه المفاهيم الفلسفية الراجحة و بعض المفاهيم الفلسفية الخاصة في الحكمة المتعالية مثل اصالة الوجود، الحركة الجوهرية، مسألة الجعل ، وجود الرابط للمعلولات و غيره . حتى ولو أن ابن سينا استفاد من هذه الاصطلاحات بمعناها الصدرائي و لكن صدر المتألهين كان قد جعل هذه المفاهيم مبنى لفلسفته و اراد أن يثبت ارتباط الله و العالم كما هي نظرية العرفاء القائلة بأن العالم مظهر و تجلي و ظهور الحق تعالى. النتيجة النهائية لهذا المبحث هي؛ لو اراد المتكلمين و ابن سينا أن يقدموا نظريه مطابقة لأصل التوحيد الالهي في مجال ارتباط الله و العالم و لكن نظرية صدر المتألهين اكثر تطابقاً مع اصل التوحيد الالهي و المباني الاسلامية ولم يكن فيها نواقص نظريات المتكلمين و ابن سينا.

المصطحات الاساسية

العقول - العالم - الصدور - الوحدة و الكثرة - علة العلل

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه:	۱
الف - تقریر موضع بحث	۲
ب - روش تحقیق	۴
۱-۱-۱- عهد یونان:	۷
الف - سقراط	۸
ب - افلاطون	۸
ج - ارسطو	۹
د- افلوپین	۱۱
۱-۱-۲- قرون وسطی	۱۳
۱-۱-۲-۱- خداوند و مراتب موجودات جهان در فلسفه قرون وسطی	۱۴
۱-۱-۲-۲- نظر برخی از فلاسفه این دوره	۱۶
الف - آگوستین	۱۶
ب - ژان اسکات اریژن	۱۷
ج - توماس آکویناس	۱۷
۱-۱-۳- بعد از قرن ۱۷ میلادی	۱۷
۱-۲- مسأله ارتباط خدا و عالم در تفکر اسلامی	۲۲
۱-۲-۱- مسأله خدا و عالم در عرفان اسلامی:	۲۲
۱-۲-۱- «خدا» در عرفان	۲۳
۱-۲-۱-۲- «عالم» در عرفان	۲۵

الف

عنوان.....	صفحه.....
الف - تعریف عالم در عرفان	۲۵
ب - فیض اقدس و فیض مقدس (تعیین علمی و تعیین عینی).....	۲۶
ج - حضرات خمس الهیه (عوالم کلیه)	۲۹
۱-۲-۱-۳- ارتباط ظهوری (بین خدا و عالم)	۳۴
نتیجه نهایی:.....	۳۵
۱-۲-۲- مسأله ارتباط خدا و عالم در کلام اسلامی	۳۶
۱-۲-۲-۱- دیدگاه متکلمین در این مسأله در مقابل نظر فلاسفه	۳۶
۱-۲-۲-۲- برخی از نظریات متکلمین	۴۱
الف- نظریه کسب	۴۱
ب - نظریه تفویض	۴۲
ج - نظریه امر بین الامرین.....	۴۴
۱-۲- تعریف مسأله (خدا-عالم - ارتباط بین خدا و عالم) از دیدگاه ابن سینا ..	۴۷
۱-۲-۲- مسأله علیت	۵۵
الف - اهمیت مسأله علیت.....	۵۵
ب - علیت در نظر ابن سینا	۵۷
۱-۲-۲- حق تعالی، فاعل بالعیانیه است	۶۳
۱-۲-۳- امکان ماهوی و مناط احتیاج ممکن به علت در نظر ابن سینا	۶۸
۱-۲-۳-۱- معانی امکان.....	۶۹
الف - امکان ماهوی.....	۶۹
ب - امکان فقری	۷۱

عنوان صفحه

۲-۳-۲-۲- ابن سینا به امکان فقری قائل می‌باشد.	۷۲
۳-۳-۲-۲- نظریات مختلف در مناط احتیاج شیء به علت.	۷۳
۳-۳-۲-۲- مناط احتیاج شیء به علت در نظر ابن سینا.	۷۵
۴-۲-۲- حدوث ذاتی عالم.	۷۸
۱-۴-۲-۲- تعریف حدوث و قدم.	۷۹
۲-۴-۲-۲- نظریات مختلف در حدوث یا قدم عالم.	۷۹
الف - نظریه متکلمین.	۷۹
ب - نظریه حکماء از جمله ابن سینا.	۸۰
ج - نظریه حدوث دهری میر داماد.	۸۴
د - نظریه حدوث اسمی.	۸۵
ه - نظریه حدوث زمانی صدرالمألهین.	۸۵
۵-۲-۲- قاعده الواحد و نحوه صدور کثیر از واحد.	۸۵
۱-۵-۲-۲- اصول اساسی در مسأله صدور کثیر از واحد از دیدگاه ابن سینا.	۸۶
الف - قاعده الواحد:	۸۷
ب - امتیاز اساسی بین وجوب و امکان یا واجب الوجود و ممکنات.	۹۱
ج - اعتقاد به اینکه تعقل خداوند از عالم، علت هستی عالم است.	۹۱
د - مسأله عقول و مسأله افلاک.	۹۲
۲-۵-۲-۲- تبیین نظریه ابن سینا در نحوه صدور کثیرات از واحد.	۹۳
۱-۲-۳- اصالت وجود.	۱۱۱
۲-۲-۳- مسأله علیت.	۱۱۳

عنوان..... صفحه

۱۲۰	۳-۲-۳- مسأله جعل
۱۲۲	۴-۲-۳- امکان فقری و مناط احتیاج معلول به علت
۱۲۲	۳-۲-۴-۱- معنی امکان فقری
۱۲۵	۳-۲-۴-۲- نظریه امکان فقری در بحث مناط احتیاج شیء به علت
۱۲۷	۳-۲-۴-۳- نتایج یا آثار مترتب بر بحث مناط احتیاج شیء به علت
۱۳۰	۳-۲-۵- حرکت جوهری
۱۳۴	۳-۲-۶- حدوث زمانی (یا جوهری) عالم
۱۳۴	۳-۲-۶-۱- منظور صدرالمتهین از حدوث و قدم زمانی
۱۳۷	۳-۲-۶-۲- دو اشکال به حدوث و قدم زمانی صدرالمتهین و جواب آنها
۱۴۰	۳-۲-۶-۴- مشکل ربط حادث به قدیم
۱۴۱	۳-۲-۵-۵- نظریات و جوابهای مختلف در مسأله ربط حادث به قدیم
۱۴۶	۳-۲-۷- وجود منبسط امکانی و نحوه صدور کثیر از واحد
۱۵۶	۴-۱- تحلیل دیدگاه ابن سینا و صدرالمتهین
۱۷۶	فهرست منابع

مقدمه:

بررسی و مقایسه دیدگاه دو فیلسوف بزرگ اسلامی که هر دو صاحب مکتب فلسفی می‌باشند «ابن سینا و صدر المتألهین» درباره مسأله ارتباط خدا و عالم، موضوع این تحقیق می‌باشد. مسأله «ارتباط خدا و عالم، یکی از مسائل اساسی در حوزه وجود شناختی و در حوزه الهیات بالمعنی الاخص می‌باشد. این مسأله پراهمیت و شایسته تأمل و تحقیق می‌باشد.

در این مقدمه، دو مسأله مطرح می‌شود:

الف - تقریر موضع بحث

ب - ذکر نکاتی اساسی درباره روش تحقیق در این موضوع

الف - تقریر موضع بحث

مقصود از «عالم» در اصطلاحات فلسفی و در تحقیق ما؛ عبارت است از موجود یا موجوداتی که در مجموع هستی مرتبه‌ای خاص را اشغال کرده است؛ بطوری که محیط و مسلط به مادون خود و محاط مافوق خود است. طبق این تعریف بر وجود ذات مقدس حق تعالی، عالم صدق نمی‌کند چرا که او اگرچه محیط مادون خود می‌باشد ولی به خاطر اینکه مافوقی برایش مطرح نیست لذا محاط مافوق خود نمی‌باشد. طبق تعریف مذکور تمام اجسام و جسمانیات با اینکه اجناس و انواع متعددی هستند یک «عالم» محسوب می‌شوند زیرا هیچ نوع از این انواع و هیچ جنس از این اجناس، احاطه وجودی بر انواع و اجناس دیگری ندارد. لذا از نظر فلاسفه تمام موجودات طبیعت در عرض یکدیگر بشمار می‌روند نه در طول یکدیگر.

عالم طبیعت یا ناسوت، بالحس و العیان برای ما ثابت شده است. در مورد ذات حق تعالی هم به جهتی، می‌شود عالمی را برایش اطلاق کرد (البته نه به تعریفی که از عالم ارائه دادیم) که عالم الوهیت یا عالم لاهوت نامیده می‌شود که به دلیل و برهان برای ما ثابت می‌شود؛ یعنی ذات مقدس واجب الوجود که مستجمع جمیع صفات کمالیه است و محیط است بر همه عوالم مادون و ذره‌ای از وجود از احاطه قیومی او خارج نمی‌باشد و باتوجه به این مطلب است که بو علی در الهیات شفا می‌فرماید: العالم الربوبی عظیم جداً. و همانطور که اشاره کردیم فرض عالم و وجودی بالاتر از عالم الوهیت معنی ندارد چرا که عالم الوهیت، عالم اطلاق و لاخدی و وجوب ذاتی است و برای ذات واجب الوجود، مثل متصور نیست تا چه رسد به مافوق و محیط.

یک سؤال مهم فلسفی اینجا مطرح می‌شود؛ اینکه آیا عوالمی یا عالمی متوسط میان عالم الوهیت و عالم طبیعت وجود دارد یا ندارد؟ یعنی آیا آن عالمی که بلا واسطه بر عالم طبیعت احاطه دارد و مباشرتاً موجد و مدبر و محیط بر این عالم است، عالم الوهیت

(ذات مقدس الهی) است یا عالم یا عوالمی دیگر موجد و محیط مباشر عالم طبیعت است که البته در این شق هم آن عوالم متوسط، محاط عالم الوهیت خواهند بود؟^(۱)

حکماء و فلاسفه بدان جواب داده اند. باتوجه به توضیح فوق، منظور از «ارتباط» در مسأله نحوه ارتباط خدا و عالم، ارتباط از لحاظ وجود و تحقق می باشد؛ می خواهیم مطرح کنیم به چه نحو خداوند هستی بخش تمام موجودات عالم در تمام مراتب و عوالم هستی می باشد. و یک فیلسوف مسلمان چه جوابی درباره نحوه ارتباط خدا و عالم، باید ارائه دهد که منافات با اصول فکری و معتقدات دینی او نداشته باشد.

موضع یک متفکر اسلامی در بسیاری از مسائل کلامی و فلسفه مانند مسأله «توحید افعالی» «جبر و اختیار»، «علیت» و «ربط حادث به قدیم» و غیره، وابسته به نظر او درباره «ارتباط خدا و عالم» می باشد.

این مسأله که نوع رابطه خدا با جهان و قلمرو تأثیر خدا در عالم هستی چگونه است، از دیر باز در تفکر بشری مطرح بوده است؛ در تفکر غرب، حکماء بزرگ از افلاطون و ارسطو و افلوپین و در قرون وسطی؛ آگوستین و آنسلم و... جوابهای گوناگون به آن دادند. از قرن ۱۷ میلادی به بعد هم، اندیشمندانی، نقش خدا در جهان را بسیار محدود کرده بودند و نظریات «ساعت ساز لاهوتی» و «خداوند رخنه پوش» ارائه شد. این مسأله در تفکر اسلامی هم ریشه ای عمیق دارد؛ نظریه «تفویض» معتزله و نظریه «کسب» اشاعره و نظریه «لا جبر و لا تفویض بل امر بین الامرین» عالم شیعی، که در همان اوایل اسلام مطرح بود، در جواب به مسئله مذکور است.

در این تحقیق ما به تحلیل و بررسی جواب و دیدگاه ابن سینا و صدرالمتألهین درباره مسأله مذکور (ارتباط خدا و عالم) می پردازیم به جهت یافتن جواب درست و محکم فلسفی به این مسأله که رابطه و تأثیر خدا در عالم هستی اصلاً، محدودهای دارد یا نه؟ رابطه علی و معلولی میان

۱- مرتضی مطهری، پاورقی بر اصول فلسفه و روش رئالیسم، ج ۵ (قم: انتشارات صدرا، بی تا)،